

LIX OLIMPIADA FIZYCZNA

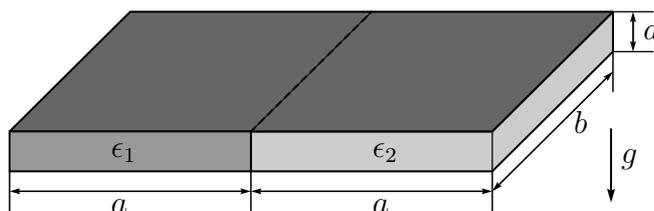
ZADANIA ZAWODÓW II STOPNIA

CZEŚĆ TEORETYCZNA

Wzory, które mogą być przydatne:

$(1+x)^n \approx 1+nx$, $\sin x \approx x$, $\cos x \approx 1-x^2/2$, gdzie $|x| \ll 1$.

Zadanie 1.

Kondensator płaski o jednorodnych, sztywnych, prostokątnych okładkach o bokach długości $2a$ i b jest wypełniony dwoma rodzajami dielektryka o przenikalności elektrycznej ϵ_1 oraz ϵ_2 (patrz rysunek). Kondensator jest umieszczony poziomo w polu grawitacyjnym. Górna okładka jest unieruchomiona, dielektryki są do niej przyklejone, natomiast dolna okładka nie jest w żaden sposób umocowana. Jakie powinno być napięcie U na tym kondensatorze, aby dolna okładka nie oderwała się od dielektryka?

Odległość między okładkami wynosi d , przy czym $d \ll a, b$, a masa dolnej okładki wynosi m .

Podaj wartość liczbową dla: $m = 0,02 \text{ kg}$, $a = 0,05 \text{ m}$, $b = 0,1 \text{ m}$, $d = 5 \cdot 10^{-4} \text{ m}$, $\epsilon_1 = 2\epsilon_0$, $\epsilon_2 = 4\epsilon_0$.

Przenikalność elektryczna próżni $\epsilon_0 \approx 8,9 \cdot 10^{-12} \text{ F/m}$, przyspieszenie ziemskie $g \approx 10 \text{ m/s}^2$.

Zadanie 2.

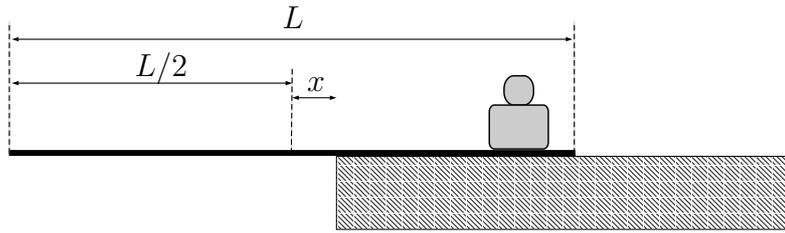
Rozbitek płynie w spokojnym oceanie, trzymając głowę tuż nad powierzchnią wody. Z jakiej największej odległości (mierzonej wzdłuż powierzchni oceanu) może on zobaczyć światło latarni morskiej, wysyłane z wysokości $H = 30 \text{ m}$ nad powierzchnią oceanu?

W rozważanej sytuacji można przyjąć, że powietrze jest podzielone na dwie warstwy: niższą – od powierzchni oceanu do wysokości $H/2$ o temperaturze $t_0 = 20^\circ\text{C}$ oraz wyższą, od $H/2$ do H , o temperaturze $t_1 = 23^\circ\text{C}$. Przyjmij, że ciśnienie powietrza w obszarze od powierzchni oceanu do wysokości H jest stałe.

Zależność współczynnika załamania powietrza od jego gęstości ρ jest dana wzorem $n = 1 + b \cdot \rho$, gdzie $b = 0,23 \cdot 10^{-3} \text{ m}^3/\text{kg}$.

Gęstość powietrza w dolnej warstwie wynosi $\rho_0 = 1,2 \text{ kg/m}^3$. Promień Ziemi, mierzony do powierzchni oceanu, jest równy $R = 6370 \text{ km}$.

Zakładamy idealną przejrzystość powietrza. Latarnia wysyła światło w zakresie kątów od 0 (pionowo w dół) do $\pi/2$ (poziomo).

Zadanie 3.

Jednorodna, sztywna linijka o długości L , masie M oraz pomijalnie małej grubości leży na poziomym stole tak, że jej środek masy znajduje się w odległości x od końca stołu (patrz rysunek). Początkowo linijka była unieruchomiona stojącym na niej odważnikiem. W pewnej chwili zdjęto odważnik i linijka zaczęła się obracać wokół krawędzi stołu. Znajdź kąt odchylenia θ_g linijki od poziomu, przy którym zacznie się ona ześlizgiwać z krawędzi.

Współczynnik tarcia linijki o stół wynosi μ . Dłuższe krawędzie linijki są prostopadłe do krawędzi stołu.

Podaj wartość liczbową θ_g dla $x = 3$ cm, $L = 30$ cm, $M = 0,05$ kg, $\mu = 0,2$.

LIX OLIMPIADA FIZYCZNA**Rozwiązania zadań****ZADANIA ZAWODÓW II STOPNIA****CZEŚĆ TEORETYCZNA****Zadanie 1.**

Pole elektryczne wewnątrz dielektryków, którymi wypełniony jest kondensator, jest prostopadłe do okładek i ma wartość

$$E_d = \frac{U}{d}. \quad (1)$$

Na podstawie prawa Gaussa, gęstość ładunku znajdującego się na okładce wynosi

$$\sigma_i = \epsilon_i E_d = \epsilon_i \frac{U}{d}. \quad (2)$$

gdzie $i = 1, 2$ jest numerem dielektryka, z którym styka się okładka.

Ponieważ w pobliżu danego punktu na okładce możemy ją traktować jako nieskończoną płaszczyznę ($d \ll a, b$), z symetrii i prawa Gaussa wynika, że pole elektryczne wytworzone przez okładkę ma w niewielkiej od niej odległości wartość

$$E_{oi} = \frac{\sigma_i}{2\epsilon_0} = \frac{\epsilon_i U}{2\epsilon_0 d}. \quad (3)$$

Jest ono prostopadłe do okładki i symetryczne względem niej.

Na zewnątrz kondensatora pole elektryczne jest równe zero. Oznacza to, że zewnętrzne (dla okładki) pole elektryczne E_{zi} , w którym się znajduje rozważany fragment okładki, musi spełniać warunek $\vec{E}_{zi} + \vec{E}_{oi} = 0$, a zatem jego wartość wynosi

$$E_{zi} = E_{oi} = \frac{\epsilon_i U}{2\epsilon_0 d}. \quad (4)$$

Stąd wynika, że na jednostkę powierzchni danej części okładki działa siła

$$f_i = \sigma_i E_{zi} = \frac{\epsilon_i^2}{2\epsilon_0} \left(\frac{U}{d}\right)^2. \quad (5)$$

Zatem na część okładki stykającą się dielektrykiem i działa siła

$$F_i = \frac{\epsilon_i^2}{2\epsilon_0} \left(\frac{U}{d}\right)^2 ab. \quad (6)$$

Ponieważ f_i jest stałe, możemy przyjąć, że siła ta jest przyłożona w środku danej części okładki.

Aby dolna okładka nie odpadła od reszty kondensatora całkowita siła działająca elektryczna działająca na nią nie może być mniejsza niż siła grawitacyjna, czyli

$$F_1 + F_2 \geq mg. \quad (7)$$

Jednak okładka może zacząć odrywać się od dielektryka tylko z jednej strony, co oznacza że momenty sił elektrycznych względem każdej z krawędzi b okładki muszą być większe od momentów siły ciężkości

$$F_1 \left(\frac{a}{2} + a \right) + F_2 \frac{a}{2} \geq mga, \quad (8a)$$

$$F_1 \frac{a}{2} + F_2 \left(\frac{a}{2} + a \right) \geq mga. \quad (8b)$$

Dodając powyższe nierówności do siebie i dzieląc przez $2a$ dostajemy nierówność (7), zatem wystarczy brać pod uwagę jedynie nierówności (8a) i (8b). Podstawiając wyrażenia na F_1 i F_2 i dzieląc nierówności przez a otrzymamy

$$\left(\frac{\epsilon_1^2}{2\epsilon_0} \frac{3}{2} + \frac{\epsilon_2^2}{2\epsilon_0} \frac{1}{2} \right) \left(\frac{U}{d} \right)^2 ab \geq mg, \quad (9a)$$

$$\left(\frac{\epsilon_1^2}{2\epsilon_0} \frac{1}{2} + \frac{\epsilon_2^2}{2\epsilon_0} \frac{3}{2} \right) \left(\frac{U}{d} \right)^2 ab \geq mg. \quad (9b)$$

Zatem U musi spełniać warunki

$$U \geq d \sqrt{\frac{4mg\epsilon_0}{ab} / (3\epsilon_1^2 + \epsilon_2^2)}, \quad (10a)$$

$$U \geq d \sqrt{\frac{4mg\epsilon_0}{ab} / (\epsilon_1^2 + 3\epsilon_2^2)}. \quad (10b)$$

Warunek ten możemy przepisać postaci

$$U \geq U_{\min},$$

gdzie

$$U_{\min} = \begin{cases} d \sqrt{\frac{4mg\epsilon_0}{ab} / (3\epsilon_1^2 + \epsilon_2^2)} & \text{gdy } \epsilon_2 \geq \epsilon_1, \\ d \sqrt{\frac{4mg\epsilon_0}{ab} / (\epsilon_1^2 + 3\epsilon_2^2)} & \text{gdy } \epsilon_2 < \epsilon_1. \end{cases} \quad (11)$$

Podstawiając wartości liczbowe otrzymamy

$$U_{\min} \approx 401\text{V}. \quad (12)$$

Punktacja	
Gęstość ładunku na danym fragmencie okładki (wzór (2))	1 pkt.
Natężenie pola elektrycznego, w którym znajduje się dany fragment okładki (wzór (4))	2 pkt.
Siły działające na daną część okładki (wzór (6) lub równoważny)	3 pkt.
Warunki, które muszą być spełnione, żeby okładka się nie oderwała (nierówności (8) lub równoważne)	2 pkt.
UWAGA! Jeśli tylko warunek (7)	1 pkt.
Jawna postać warunków na U , które muszą być spełnione, żeby okładka się nie oderwała (wzory (10a) i (10b) lub równoważne)	1 pkt.
Wartość liczbowa wartości granicznej U (wzór (12))	1 pkt.

Zadanie 2.

Rozważmy warstwę o numerze k ($k = 0, 1$) o współczynniku załamania n_k rozciągającą się od wysokości h_k do wysokości h_{k+1} . Niech α_k ($0 \leq \alpha_k \leq \pi/2$) będzie kątem, jaki tworzy z pionem promień światła biegnący w tej warstwie na jej spodzie, a β_k ($0 \leq \beta_k \leq \pi/2$) – analogiczny kąt na górze tej warstwy. Z twierdzenia sinusów mamy

$$\frac{\sin(\alpha_k)}{R + h_{k+1}} = \frac{\sin(\beta_k)}{R + h_k}. \quad (13)$$

Stąd mierzona wzdłuż powierzchni oceanu odległość między początkiem i końcem promienia w rozważanej warstwie wynosi

$$\begin{aligned} d_k &= R[\pi - (\pi - \alpha_k) - \beta_k] = \\ &= R\left[\alpha_k - \arcsin\left(\frac{R + h_k}{R + h_{k+1}} \sin \alpha_k\right)\right] \\ &= R\left[\arccos\left(\frac{R + h_k}{R + h_{k+1}} \sin \alpha_k\right) - \left(\frac{\pi}{2} - \alpha_k\right)\right]. \end{aligned} \quad (14)$$

Gdybyśmy mieli tylko jedną warstwę (przyjmijmy, że o numerze 0), wtedy $h_0 = 0$, $h_1 = H$. Maksymalny zasięg odpowiadałby $\alpha_0 = \pi/2$, zatem

$$d|_{\text{warstwa}} = R \arccos \frac{R}{R + H} = 19,6 \text{ km}.$$

Dla dwóch warstw, związek między α_1 i β_0 jest dany prawem załamania, zatem

$$\begin{aligned}
 \sin \alpha_1 &= \frac{n_0}{n_1} \sin \beta_0 \\
 &= \frac{n_0}{n_1} \frac{R + h_0}{R + h_1} \sin \alpha_0 \\
 &= \frac{n_0}{n_1} \frac{R}{R + H/2} \sin \alpha_0,
 \end{aligned} \tag{15}$$

gdzie n_k jest współczynnikiem załamania w k -tej warstwie.

Na podstawie równania stanu gazu doskonałego i danych z treści zadania gęstość powietrza w zależności od jego temperatury $T = 273K + t$ jest dana wzorem

$$\rho = \rho_0 \frac{T_0}{T}, \tag{16}$$

gdzie $T_0 = 293K$.

Uwzględniając podany wzór na współczynnik załamania, pod podstawieniu wartości liczbowych dostaniemy:

$$n_0 = 1,0002760, \quad n_1 = 1,0002731. \tag{17}$$

W najprostszym przypadku maksymalną odległość latarni otrzymalibyśmy dla $\alpha_0 = \pi/2$, czyli gdy $\sin \alpha_0 = 1$. Jednak w naszym przypadku prowadziłyby to wartości $\sin \alpha_1 = \frac{n_0}{n_1} \frac{R}{R+H} \sin \alpha_0 = 1,00000047 > 1$. Oznacza to, że największa dopuszczalna wartość α_0 , odpowiadająca jednocześnie największej odległości latarni, spełnia warunek

$$\frac{n_0}{n_1} \frac{R}{R + H/2} \sin \alpha_0 = 1, \text{ jeśli } \frac{n_0}{n_1} \frac{R}{R + H/2} > 1, \tag{18a}$$

$$\alpha_0 = \frac{\pi}{2}, \text{ jeśli } \frac{n_0}{n_1} \frac{R}{R + H/2} \leq 1. \tag{18b}$$

Czyli w naszym przypadku

$$\frac{\pi}{2} - \alpha_0 = \arccos \left(\frac{n_1}{n_0} \frac{R + H/2}{R} \right). \tag{19}$$

Stąd i z poprzednich wzorów

$$\begin{aligned}
 d &= d_0 + d_1 \\
 &= R \left[\arccos \left(\frac{n_1}{n_0} \right) - \arccos \left(\frac{n_1}{n_0} \frac{R + H/2}{R} \right) + \arccos \left(\frac{R + H/2}{R + H} \right) \right]
 \end{aligned} \tag{20a}$$

$$= 22,8 \text{ km.} \tag{20b}$$

Wartości liczbowe występujące w rozważanym problemie pozwalają na przybliżenia w powyższych wzorach. Mamy

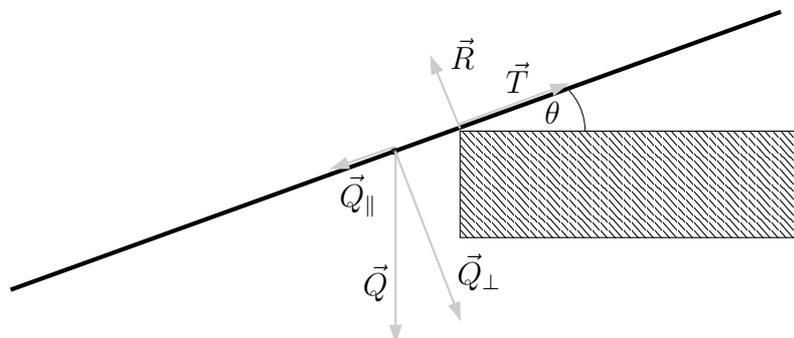
$$\begin{aligned} n_1 - n_0 &\approx b\rho_0 \left(\frac{T_1 - T_0}{T_0} \right), \\ \frac{n_1}{n_0} &\approx 1 + (n_1 - n_0), \\ \frac{n_1 R + H/2}{n_0 R} &\approx 1 + \left[(n_1 - n_0) + \frac{H}{2R} \right] \\ \frac{R + H/2}{R + H} &\approx 1 - \frac{H}{2R}. \end{aligned}$$

Ze wzoru $\cos(x) \approx 1 - x^2/2$ otrzymujemy $\arccos y = \sqrt{2(1-y)}$, zatem

$$d \approx R \left[\sqrt{2(n_0 - n_1)} - \sqrt{2(n_0 - n_1) - \frac{H}{R}} + \sqrt{\frac{H}{R}} \right]. \quad (21)$$

Punktacja	
Wzór na zależność gęstości powietrza od temperatury (wzór (16)) i wykorzystanie go do obliczenia współczynników załamania (wzory (17))	2pkt.
Odległość przebyta przez promień w każdej z warstw (wzór (14) lub wzory równoważne)	2pkt.
Związek między kątami w warstwach (wzór (15))	2pkt.
Warunek na kąt α_0 (wzory (18) lub równoważne, albo tylko wzór (18a) – jeśli jest on uzasadniony wynikami liczbowymi)	1 pkt.
Wynik końcowy (wzór (20a) lub równoważny)	2 pkt.
Wynik liczbowy (wzór (20b))	1 pkt.

Zadanie 3.

W chwili, w której linijka jest odchylona o kąt θ od poziomu, działają na nią następujące siły:

- prostopadle do linijki
  - składowa siły ciężkości $Q_{\perp} = mg \cos \theta$ przyłożona w środku masy linijki,
  - siła reakcji stołu R przyłożona w punkcie styku linijki i stołu.
- wzdłuż linijki
  - składowa siły ciężkości $Q_{\parallel} = mg \sin \theta$ przyłożona w środku masy linijki,
  - siła tarcia T przyłożona w punkcie styku linijki i stołu, której największa wartość wynosi $T_{max} = \mu R$.

Równoległa do dłuższych krawędzi linijki składowa przyspieszenia środka masy linijki $a_{\parallel}$ spełnia równanie

$$Ma_{\parallel} = T - Q_{\parallel}. \quad (22)$$

Jeśli linijka się nie ślizga, $a_{\parallel}$ jest równe przyspieszeniu dośrodkowemu środka masy linijki w ruchu po okręgu wokół krawędzi stołu, zatem

$$Mx\dot{\theta}^2 = T - Q_{\parallel}. \quad (23)$$

gdzie $\dot{\theta} = \frac{d\theta}{dt}$.

(Powyższe równanie można również otrzymać z rozważań w układzie nieinercyjnym, z warunku równowagi sił: odśrodkowej, tarcia oraz równoległej do linijki składowej siły ciężkości.) Z równania (23), uwzględniając warunek $T \leq \mu R$ oraz równanie na $Q_{\parallel}$, otrzymujemy,

$$Mx\dot{\theta}^2 \leq \mu R - Mg \sin \theta. \quad (24)$$

Linijka zacznie się ześlizgiwać od momentu, w którym przestanie być spełniony powyższy warunek.

Teraz wyznaczmy siłę reakcji R stołu działającą na linijkę. Dla ruchu obrotowego względem krawędzi stołu mamy

$$I\ddot{\theta} = Mxg \cos \theta, \quad (25)$$

gdzie $\ddot{\theta} = \frac{d^2\theta}{dt^2}$, a I jest momentem bezwładności wokół osi obrotu, tzn.

$$I = \frac{ML^2}{12} + Mx^2. \quad (26)$$

Dla ruchu postępowego środka masy linijki w kierunku prostopadłym do niej mamy

$$Mx\ddot{\theta} = Mg \cos \theta - R. \quad (27)$$

Z równań (25) i (27) otrzymujemy

$$R = Mg \cos \theta \left(1 - \frac{Mx^2}{I} \right). \quad (28)$$

Chwilową prędkość kątową $\dot{\theta}$ można wyznaczyć wykorzystując zasadę zachowania energii. Zmiana energii potencjalnej środka masy jest równa zmianie energii kinetycznej ruchu obrotowego względem punktu podparcia

$$\frac{I}{2}\dot{\theta}^2 = Mgx \sin \theta. \quad (29)$$

Stąd

$$Mx\dot{\theta}^2 = \frac{2gM^2x^2}{I} \sin \theta. \quad (30)$$

Po wstawieniu wzorów (28) i (30) do warunku (24) otrzymujemy

$$\left[1 + \frac{2Mx^2}{I}\right] \sin \theta \leq \mu \left[1 - \frac{Mx^2}{I}\right] \cos \theta. \quad (31)$$

To oznacza, że tangens kąta granicznego θ_g , przy którym linijka zacznie się ślizgać, spełnia równanie

$$\operatorname{tg} \theta_g = \mu \frac{I - Mx^2}{I + 2Mx^2} = \frac{\mu}{1 + 36 \left(\frac{x}{L}\right)^2} \quad (32)$$

Podstawiając dane liczbowe otrzymamy

$$\theta_g \approx \operatorname{arctg}(0,15) \approx 0,15. \quad (33)$$

Punktacja	
Warunek braku poślizgu (nierówność (24) lub równoważna)	2 pkt.
Równania pozwalające wyznaczyć siłę reakcji stołu (równania (25) oraz (27))	2 pkt.
Wyznaczenie siły reakcji stołu (równanie (28) lub równoważne)	1 pkt.
Wykorzystanie zasady zachowania energii (równanie (29)) do wyznaczenia prędkości kątowej	1 pkt.
Jawna postać warunku braku poślizgu (wzór (31) lub równoważny)	2 pkt.
Wynik końcowy (wzór (32))	1 pkt.
Wynik liczbowy (wzór (33))	1 pkt.